

بسم الله الرحمن الرحيم

مبانی فهم و تفسیر قرآن

(با تکیه بر آموزه‌های نهج البلاغه)

حامد پور رستمی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران (پردیس قم)

توجه

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود.

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۳۳۴۳

شماره مسلسل ۷۴۵۸

سرشناسه	: پورورستمی، حامد، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: مبانی فهم و تفسیر قرآن (با تکیه بر آموزه‌های نهج البلاغه) / حامد پورورستمی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ج. ۳۱۶ - ص.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۳.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۰۳-۶۴۱۱-۵
وضعیت فهرست‌نویسی	: قیفا.
یادداشت	: کتابخانه.
موضوع	: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰۰ ق. نهج البلاغه - جنبه‌های قرآنی.
موضوع	: قرآن - بررسی و شناخت.
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات.
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۱ م / پ ۹۸۳ / BP ۹۸۳
رده‌بندی دبی	: ۲۹۷/۱۵۹
شماره کاتالانسی ملی	: ۳۰۰۴۴۵۲

ISBN: 978-964-03-6421-5

9 789640 364215

عنوان: مبانی فهم و تفسیر قرآن (با تکیه بر آموزه‌های نهج البلاغه)

تألیف: دکتر حامد پورورستمی

ویراستار: مجید جهانی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۱۱۵۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - سایت: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۰۱۲۰۷

فهرست مطالب

ز	مقدمه
۱	فصل اول: کلیات
۲	(۱) تبیین موضوع و واژگان
۲	(۱-۱) طرح مسئله
۳	(۲-۱) واژگان‌شناسی
۵	(۱-۲-۱) واژگان ناظر به عنوان
۵	مبانی تفسیر
۹	فهم
۹	تفسیر
۱۱	(۲-۲-۱) واژگان مرتبط با عنوان
۱۱	مکتب تفسیری
۱۲	روش تفسیری
۱۲	اصول تفسیر
۱۴	اتجاه تفسیری
۱۸	(۲) اقسام مبانی تفسیری
۱۸	(۱-۲) نگاهی به نظر محققان
۲۱	(۲-۲) نظر برگزیده
۲۳	(۳) جایگاه امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در علوم و تفسیر قرآن
۲۴	(۱-۳) معرفت نسبت به معارف برون قرآنی
۲۴	(۱-۱-۳) تاریخ قرآن
۲۶	(۲-۱-۳) علوم قرآن

۲۸	۲-۳ معرفت نسبت به معارف درون قرآنی
۳۰	۳-۳ منزلت علمی و تفسیری امام (علیه السلام)
۳۰	۱-۳-۳ از منظر قرآن
۳۲	۲-۳-۳ از منظر پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)
۳۳	۳-۳-۳ از منظر امیرمومنان (علیه السلام)
۳۴	۴-۳-۳ از منظر صحابه و دانشمندان اسلامی
۳۶	۴- نهج البلاغه، مؤلف و اعتبار آن
۳۶	۱-۴ آشنایی اجمالی با نهج البلاغه
۳۹	۲-۴ آشنایی اجمالی با مؤلف نهج البلاغه
۴۲	۳-۴ جایگاه نهج البلاغه و قرائن اعتبار آن
۴۴	۱-۳-۴ حیث مصدری و سندی
۴۵	۲-۳-۴ حیث ادبی و اسلوبی
۴۸	۳-۳-۴ حیث علمی و معرفتی
۴۹	۴-۳-۴ حیث شخصیتی مؤلف
۵۰	۵-۳-۴ حیث تطابقی

۵۳	فصل دوم: قدسیت قرآن
۵۷	۱) مفهوم شناسی
۵۷	۱-۱) قدسیت و قداست پذیری
۶۱	۲-۱) قدسیت خداوند
۶۲	۳-۱) قدسیت قرآن
۶۲	۲) امور قدسی و اشتداد پذیری آنها
۶۵	۳) ارکان قدسیت قرآن در نهج البلاغه
۶۵	۱-۳) ماورایی و وحیانی بودن قرآن

۶۶.....	قالب‌های فعلی - اسنادی
۶۹.....	قالب‌های مضافی - اضافی
۷۱.....	قالب‌های دلالی - التزامی
۷۲.....	گفتاری پیرامون و حیانی بودن الفاظ قرآن
۷۵.....	سیری در اقوال و آراء
۷۶.....	(۱) بازگشت الفاظ و معانی آیات قرآن به پیامبر
۷۶.....	(۲) بازگشت الفاظ قرآن به پیامبر و معانی آن به خدا
۷۷.....	(۳) بازگشت الفاظ و معانی قرآن به خدا
۷۸.....	انشاء و تمثیل وحی در خطبه ۱۸۶
۸۲.....	شرح و تحلیل معنایی
۸۷.....	(۲-۳) عصمت و مصونیت قرآن
۸۸.....	(۱-۲-۳) عصمت برای متمسک
۹۰.....	(۲-۲-۳) مرجعیت و معیاریت قرآن در امور
۹۳.....	(۳-۲-۳) نورانیت عاری از ظلمت
۹۶.....	(۴-۲-۳) تبیان عاری از اعوجاج و انحراف
۱۰۱.....	(۵-۲-۳) هدایت و صداقت عاری از جهل و کذب
۱۰۶.....	فصل سوم: وجودپذیری قرآن
۱۱۱.....	(۱) اعتبار نقلی کلام ۷۷ نهج البلاغه
۱۱۲.....	(۱-۱) سند و مصدر
۱۱۵.....	(۲-۱) مویذات اعتبار روایت
۱۱۵.....	(۱-۲-۱) نقل مضمون روایت از دیگر معضومان در منابع دیگر
۱۱۷.....	(۲-۲-۱) تأیید و پذیرش زعمای شیعه
۱۱۸.....	(۲) فضای صدور کلام

- ۱۱۸..... ۱-۲) روند شکل‌گیری منازعات و مناظرات
- ۱۲۱..... ۲-۲) عملکرد ابن عباس در مناظره
- ۱۲۱..... ۱-۲-۲) نقش اصلی و موفقیت‌آمیز ابن عباس
- ۱۲۲..... ۲-۲-۲) نقش کمکی و موفقیت‌آمیز ابن عباس
- ۱۲۲..... ۳-۲-۲) واگذاری کار به امام (علیه السلام) پس از مواجهه شدن با اشکالات خوارج
- ۱۲۳..... ۴-۲-۲) عدم موفقیت ابن عباس
- ۱۲۴..... ۳-۲) جمع‌بندی
- ۱۲۵..... ۳) مفهوم‌شناسی
- ۱۲۵..... ۱-۳) حمال
- ۱۲۶..... ۲-۳) وجه
- ۱۲۷..... ۴) سیری در اقوال و آرای ارباب فن و نظر
- ۱۲۷..... ۱-۴) اقوال شارحان
- ۱۲۷..... ۱-۱-۴) معانی گوناگون و تاویلات احتمالی
- ۱۳۲..... ۲-۱-۴) اشتراکات لفظی
- ۱۳۳..... ۲-۴) اقوال غیر شارحان
- ۱۳۳..... ۱-۲-۴) وجوه معنایی چندگانه و تاویلات احتمالی
- ۱۳۶..... ۲-۲-۴) موارد ششگانه
- ۱۳۶..... ۳-۲-۴) معنای ایمایی و غیرتصریحی
- ۱۳۶..... ۴-۲-۴) بطون و معانی فراعقلی
- ۱۳۷..... ۵-۲-۴) وجوه معنایی سلبی و ایجابی
- ۱۳۷..... ۳-۴) نقد و بررسی‌ها
- ۱۳۷..... ۱-۳-۴) اشکال اول
- ۱۳۸..... ۲-۳-۴) اشکال دوم
- ۱۴۰..... ۳-۳-۴) اشکال سوم

۱۴۲.....	(۵) نظر برگزیده
۱۴۲.....	(۱-۵) بیان اجمالی
۱۴۳.....	(۲-۵) بیان تفصیلی
۱۴۴.....	(۱-۲-۵) بُعد آسیب‌شناسانه
۱۴۴.....	(۱-۱-۲-۵) برداشت ناصواب از متن
۱۴۶.....	(۲-۱-۲-۵) توسعه ناصواب وجه تفسیری اولیه
۱۴۹.....	(۲-۲-۵) بُعد معناشناسانه
۱۵۱.....	(۱-۲-۲-۵) مرحله کشف معنایی
۱۵۲.....	(۲-۲-۲-۵) مرحله توسعه معنایی
۱۶۱.....	(۳-۵) نکات پایانی
۱۶۱.....	(۱-۳-۵) عوامل پیدایش وجوه معنایی در قرآن
۱۷۰.....	(۲-۳-۵) احتجاج‌پذیری قرآن
۱۷۳.....	فصل چهارم: ناطقیت قرآن
۱۷۷.....	(۱) مفهوم‌شناسی
۱۷۷.....	(۱-۱) نطق
۱۸۲.....	(۲-۱) ناطقیت قرآن
۱۸۳.....	(۲) اقسام ناطقیت قرآن
۱۸۳.....	(۱-۲) نطق محسوس
۱۸۳.....	(۱-۱-۲) نطق حقیقی قرآن
۱۸۴.....	(۲-۱-۲) نطق رجالی قرآن
۱۸۴.....	(۱-۲-۱-۲) سخنگویی رجال و ترجمان
۱۸۵.....	(۱-۱-۲-۱-۲) مویّدات اعتبار نقل
۱۸۶.....	(۲-۱-۲-۱-۲) بررسی دلّالی

۱۹۰	 آگاهی بخشی معصوم (۲-۲-۱-۲)
۱۹۲	 میزان نیازمندی به ترجمان (۳-۲-۱-۲)
۱۹۴	 نطق معقول (۲-۲)
۱۹۴	 نطق دلالی و مفهومی (۱-۲-۲)
۱۹۷	 کند و خستگی ناپذیری زبان قرآن (۱-۱-۲-۲)
۱۹۹	 سخن خواهی از قرآن (۲-۱-۲-۲)
۲۰۲	 کتاب ناطق (۳-۱-۲-۲)
۲۰۶	 حقیقت و مجازیت نطق دلالی (۴-۱-۲-۲)
۲۰۷	 نطق دلالی و حجیت ظواهر قرآن (۵-۱-۲-۲)
۲۰۷	 الف) روایات دسته اول، تقریرها و تقدما
۲۱۱	 ب) روایات دسته دوم، تقریرها و تقدما
۲۱۲	 جمع بندی و نظر برگزیده
۲۱۸	 نطق تفسیری - تشریحی (۲-۲-۲)
۲۱۹	 سخن گویی تفسیر گون قرآن (۱-۲-۲-۲)
۲۱۹	 مویذات اعتبار نقل (۱-۱-۲-۲-۲)
۲۲۱	 بررسی دلالی (۲-۱-۲-۲-۲)
۲۲۴	 تصدیق تفسیر گون (۲-۲-۲-۲)
۲۲۵	 قرآن مفسر مجملات و جملات خود (۳-۲-۲-۲)
۲۳۰	 اشکال
۲۳۱	 پاسخ
۲۳۳	 فصل پنجم: ترجمان خواهی قرآن
۲۴۲	 معرفت (۱)
۲۴۷	 (۱-۱) ارائه مبانی و فرایندهای تفسیری

۲۴۸.....	(۱-۱-۱) قدسیت قرآن.....
۲۴۹.....	(۲-۱-۱) وجود وجوه معنایی مختلف در قرآن.....
۲۵۰.....	(۳-۱-۱) معناداری و معرفت بخشی قرآن.....
۲۵۰.....	(۴-۱-۱) بهره‌گیری از قرآن در تفسیر قرآن.....
۲۵۱.....	(۵-۱-۱) اعتبار قواعد ادبی در تفسیر.....
۲۵۱.....	(۶-۱-۱) فهم مشابهات در پرتو محکمات.....
۲۵۲.....	(۲-۱) تبیین و تفسیر آیات.....
۲۵۳.....	(۱-۲-۱) تبیین معنایی واژگان.....
۲۵۳.....	(۲-۲-۱) تبیین مصداقی واژگان.....
۲۵۴.....	(۳-۲-۱) تبیین مفاد و نکات آیات.....
۲۵۵.....	(۴-۲-۱) بیان بطون و وجوه معنایی پنهان آیات.....
۲۵۶.....	(۲) معیت.....
۲۵۷.....	(۱-۲) تأمل سندی.....
۲۶۱.....	(۲-۲) معناشناسی روایات معیت.....
۲۶۲.....	(۱-۲-۲) معیت در سیره علمی و عملی.....
۲۶۴.....	بعد اول) هم‌رایی و هم‌سویی خاص.....
۲۶۴.....	بعد دوم) هم‌رایی و هم‌سویی عام.....
۲۶۵.....	(۲-۲-۲) معیت در رتبه و منزلت.....
۲۶۷.....	(۳-۲-۲) معیت در نصرت و یاری.....
۲۷۰.....	(۳) ظرفیت.....
۲۷۳.....	(۱-۳) شاهد اول.....
۲۷۳.....	(۱-۱-۳) آرای محققان و شارحان.....
۲۷۶.....	(۲-۱-۳) نقد و تحلیل.....
۲۷۸.....	معنای اول.....

معنای دوم	۲۷۹
معنای سوم	۲۷۹
۲-۳ شاهد دوم	۲۸۰
۱-۲-۳ تأمل سندی	۲۸۱
۲-۲-۳ آرای محققان و مترجمان	۲۸۵
۳-۲-۳ نقد و تحلیل	۲۸۵
خاتمه	۲۹۱
۱) نتایج	۲۹۱
۲) پیشنهادهای فراروی	۲۹۳
۳) منابع و مآخذ	۲۹۴

مقدمه

شناخت مبانی هر علم از بایسته‌ها و نیازهای آن علم قلمداد می‌شود. مبانی در واقع مجموعه‌ای از بینش‌ها و اندیشه‌های بنیادین است که بسان نقشه راهی، دسترسی به اهداف مورد نظر را سهولت و سرعت می‌بخشد. عرصه فهم و تفسیر متون وحیانی یکی از عرصه‌هایی است که بیش از پیش و بیش از دیگر عرصه‌ها نیازمند تدوین مبانی است. بیش از پیش؛ چرا که امروزه سایه افکار انحرافی و شبهات القایی در موضوع دانش فهم متن (هرمنوتیک) سنگینی بیشتری می‌کند و بیش از دیگر عرصه‌ها؛ چرا که عرصه، عرصه کشف اراده خالق و سرنوشت مخلوق است. بر این اساس اهمیت و ضرورت پردازش موضوع «مبانی فهم و تفسیر قرآن با تکیه بر آموزه‌های نهج البلاغه»، دست کم از دو حیث قابل توجه است:

(۱) نقش بنیادین مبانی در چگونگی فهم و تفسیر قرآن

(۲) بررسی موضوع از منظر امیرمومنان علی علیه السلام که خود افزون بر ناطق قرآن، قرآن ناطق نیز بوده و این امر منجر به اعتبار و تعمیق دوجندان بحث می‌شود.

نویسنده در این کتاب به چهار اندیشه راهبردی و مبانی کلان پرداخته است که عبارتند از:

(۱) قدسیّت قرآن (۲) وجوه پذیری قرآن (۳) ناطقیّت قرآن (۴) ترجمان خواهی

قدسیّت قرآن ناظر به تزه ماورایی قرآن از نقص و خطا بوده که بر دو رکن ماورایی و مصونیت پای فشرده و بر وحیانی بودن لفظ قرآن در کنار معنای تاکید دارد. وجوه‌پذیری مبنای دیگری است که پردازش آن بر اساس کلام ۷۷ نهج البلاغه (حمال ذووجوه، تقول و یقولون) است. وجوه‌پذیری قرآن به معنای کثرت قرائت‌ها و برداشت‌ها از متن آنگونه که هرمنوتیک فلسفی در غرب می‌انگارد، نیست، بلکه ناظر به دو بعد معناشناسانه و آسیب‌شناسانه است که پذیرش اولی و نفی دیگری بر اساس سیری روشمند و با توجه به اصول و قرائن ثقلی، عقلی و ادبی انجام می‌پذیرد. مبنای دیگر، ناطقیّت است که قرآن را درصدد سخنگویی و انتقال مفاهیم و معارف خویش به مخاطب در سه بعد رجالی، دلالی و تفسیری می‌داند. این مفاهیم و معارف انتقالی، (برخلاف تفکر پوزیتیویستی) معنادار و معرفت بخش بوده و در یرتو قرائن از حجیت ظواهر برخوردارند. ترجمان خواهی قرآن به عنوان آخرین مبنای این کتاب مورد توجه قرار گرفته که در آن از روابط سه گانه اهل بیت علیهم السلام با قرآن سخن به میان آمده است یعنی: معرفت (دانش به قرآن)، معیت (همگامی و

همراهی با قرآن) و ظرفیت (منزلت در قرآن). تحقیق و کاوش در این سه موضوع، محقق را به مرجعیت، حجیت و عصمت خاندان وحی در حوزه تفسیر و علوم قرآن رهنمون می‌کند.

گفتنی است هر چند سنگ آسیاب این کتاب بر محور آموزه‌های نهج البلاغه دور می‌زند، اما سعی شده پاسخ به شبهات کلامی از جمله محصولات وارداتی غرب دور از نظر نماند. برای مثال فصل دوم (قدسیت، سوم (وجوه پذیری) و چهارم (ناطقیت) به ترتیب ناظر به ۱) تجربه وحیانی و وحیانی بودن الفاظ قرآن، ۲) پلورالیسم معنایی و هرمنوتیک متن و ۳) معناداری و معرفت بخشی متون و گزاره‌های وحیانی هم هست.

همچنین این نکته هم دور از نظر نویسنده نمانده که قلت بضاعت او، کثرت نقصی را رقم زده که امیدوار است به برکت هدایای ارشادی و انتقادی استادان و محققان ارجمند رفع شود.

در پایان شایسته است پاس بدارم یاد شهدای گرانقدر و رنج دیدگان راه اسلام و انقلاب که عزت و پیشرفت علمی کشور مرهون مجاهدت و فداکاری آنهاست و تشکر کنم از استادان فرهیخته بویژه حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی، همکاران عزیز و خانواده و همسر صبور و بصرم که راهنما و راهبر نویسنده در نگارش این اثر بودند. همچنین از دوستان و عزیزان در مجموعه دانشکده اصول‌الدین (شعبه قم) و موسسه انتشارات دانشگاه تهران که در شکل‌گیری و چاپ این اثر زمینه‌سازی و همکاری فرمودند، کمال سپاس را دارم.

پروردگارا! به درگاه تو پناه می‌آوریم که از کار و کردار خویش راضی باشیم و تنها به تو پناه می‌بریم که از آنچه نمی‌دانیم، سخن گویم و راه جویان را در تبه جهل و گمراهی سرگردان سازیم. پروردگارا! پناهمان ده تا آتش غرور به خرمن اعمال در نیفتد و چنان کن که قدر نعمت دانسته و شکرش را بجای آوریم.

حامد پرورشی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران (برایس بین المللی قم)

۱۳۹۱/۶/۲۱

فصل اول : کلیات

این فصل مشتمل بر مباحث مقدماتی برای ورود به بدنه اصلی کتاب است که عبارتند از:

- (۱) تبیین موضوع و واژگان (۲) اقسام مبانی تفسیر (۳) جایگاه امیرمومنان علی (علیه السلام) در علوم و تفسیر قرآن
- (۴) نهج البلاغه، مولف و اعتبار آن

۱- تبیین موضوع و واژگان

۱-۱) طرح مسئله

وجود مبنا و مبنا معرفتی و نظری در حوزه‌های گوناگون علوم و فنون، امری لازم و طبیعی به نظر می‌رسد که در پیدایش و رویش آنها نقشی بی‌بدیل دارد. علوم اسلامی و انسانی نیز از این قاعده مستثنی نبوده و همواره اصول و مبانی از بخش‌های مهم و محوری آن علوم به شمار رفته است. چرا که فرایندها و مواد معرفتی علوم بر اساس مبانی آن شکل می‌گیرند. از سوی دیگر در علومى مانند علم فهم و تفسیر کتاب‌های آسمانی از جمله قرآن کریم، این موضوع از جهاتی^۱ اهمیت و حساسیت بیشتری دارد چرا که می‌تواند نقش مهمی در چگونگی شکل‌دهی به شاکله شخصیتی، روحی و دینی انسان و در نهایت سعادت یا شقاوت او داشته باشد.

در این راستا آنچه که مفسران را به سوی مکتب و منهج خاصی در تفسیر کشانده و در ارائه نظریات تفسیری آنان نقش آفرین است، نوع نگاه راهبردی و اندیشه‌های بنیادین آنان در فهم و تفسیر متن است. به طبع نوع برداشت‌ها و معارف تفسیری آنها از آیات قرآن نیز می‌تواند بسته به مبانی آنان در تفسیر باشد. اما این نگاه راهبردی به مثابه نقشه راه، کدام است؟ اساساً آیا منظومه‌ای با عنوان اندیشه‌های راهبردی و مبانی معرفتی که جهت‌گیری‌های اساسی و کلان را (با تکیه بر آموزه‌های اهل بیت علیهم السلام) در تفسیر تعیین کند، تدوین شده است؟ به دیگر معنا، آیا مجموعه‌ای از هست و نیست‌ها و باید و نبایدهای کلان و محوری در تفسیر و هرمنوتیک متون دینی بر اساس نظریات پیشوایان دین و مستندات علم و علمی، سامان یافته است؟

۱. برخی از این جهات عبارتند از: موضوع علم (فهم کلام الله مجید) - گوینده کلام (خداوند) - مخاطب و

آورنده کلام (پیامبر) - اهمیت و کارایی علم در شکل‌دهی ساختار روحی و فکری انسان